

ПОЧАТОК БІЛЬШОВИЦЬКОГО НАСТУПУ НА УКРАЇНСЬКУ НАЦІОНАЛЬНУ КУЛЬТУРУ НА ПОДІЛЛІ НА ПОЧАТКУ 20-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

На сучасному етапі розвитку України одним з першочергових завдань є дроблення орієнтирів державного та національно-культурного будівництва. У зв'язку з цим стає необхідність наукового переосмислення минулого, яке обумовлює доцільність дослідження перш за все тих проблем і періодів, які не вивчалися або трактувалися з позицій сучасних ідеологічних концепцій. До них належить, зокрема, культурне будівництво на початку 20-х років минулого століття, коли в Україні утверджувалися підвалини гострої державної політики в цій галузі. Серед обставин, у яких розгортався цей процес, слід виділити національну проблему, яка набула в той час особливого значення. Під впливом революційних подій зросло національне самоусвідомлення українців, посилювався національний рух. Нова влада мусила враховувати ці моменти при розробці як загальних принципів державного устрою УСРР, так і завдань культурного будівництва. За цих умов національна культура стала об'єктом державної політики.

Більшовицька влада, переконавшись на власному досвіді у безплідності суто української, загартницької політики, яку вона провадила в Україні, вдалася в цей час до тактичного відступу. Процес остаточного утвердження більшовиків в Україні на початку 1920-х рр. проходив під гаслами толерантного ставлення до національно-культурних потреб українського населення. Це дозволило новій владі, з одного боку, збити гостроту національного протистояння, відпрацювати прийоми впливу на національну культуру, формувати відповідні органи контролю над національно-культурним життям, а, з другого боку, прискорити процес централізації, формальним завершенням якого стало утвердження СРСР.

Складовою частиною культурного життя України в зазначений період є історія національно-культурного будівництва на Поділлі. Поділля (тут і далі мається на увазі територія сучасної Вінницької і Хмельницької областей) завжди вважалась одним з відсталіх в культурному відношенні регіонів, з недостатньо розвинутою національною інфраструктурою культурно-освітніх установ. У переломні ж 20-і роки, в умовах нової економічної політики і українізації, воно зробило рішучий скачок у своєму національно-культурному розвитку, хоча національно-культурний процес розгортався тут надто складно і суперечливо. Внаслідок залежного статусу місцевих радянських структур, економічної ізоляції, прикордонного становища, вузькокласових ідеологічних засад більшовизму розвиток національної культури на Поділлі відбувався не стільки "завдяки", скільки нерідко "всупереч" діям нової влади.

Проблеми національно-культурної політики в УСРР і її складовій частині Поділлі від початку 20-х рр. ХХ ст. знайшли своє відображення в науковій літературі. Значний внесок у дослідження культурних процесів належить В.М.Даниленку, Г.В.Касянову, С.З.Кульчицькому, І.Б.Євтушенку, П.М.Бондарчуку, В.Г.Виткалову, Г.Г.Сфименку, І.А.Кручеку, Л.М.Новохатьку, О.П.Рабенчуку, В.О.Пашенку, М.В.Поповичу.¹

Останнім часом побачили світ праці, які з нових позицій оцінюють проблеми культурного будівництва на Поділлі у 1920-1925 рр. Це, насамперед, стосується серії статей, розміщених в 4-х томах збірника наукових праць "Освіта, наука і культура на Поділлі", видаданого Кам'янець-Подільським державним університетом, монографій П.Я.Слободянюка, С.А.Нестеренка та збірника статей "Культура Поділля: історія і сучасність".² В дослідженнях сучасних істориків останніх років про окремі ділянки національно-культурного життя Поділля першої половини 20-х рр. значну увагу приділено питанням, які раніше обминалися або догматично трактувалися, в тому числі проблемам Української автокефальної православної церкви. Проте комплексні праці і навіть статті про особливості національно-

культурного розвитку Поділля в 1920-1925 рр. відсутні, що й обумовило вибір теми даного дослідження.

Національно-культурний процес на Поділлі, як і по всій Україні, відбувався з складних політичних умов, обумовлених як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками. В центрі і на місцях будівництво "нової" культури проходило під гаслами незалежного державного статусу республіки. Він був зафіксований Конституцією УСРР (1919 р.)³ та визнаний в офіційних документах радянської Росії. Проте проголошена незалежність УСРР мала формальний характер. Нав'язане РСФРР об'єднання найголовніших ділянок державної влади (наркоматів військових і морських справ, раднаргоспів, зовнішньої торгівлі, прані, шляхів сполучення) у 1920 р. зводило нанівець проголошену суверенність республіки. За пит. умов питання національно-культурної політики, що знаходились у віданні Наркомосу УСРР, не могли вирішуватися самостійно. Цьому перешкождали жорстка централізація управлінні культурним процесом, його підпорядкованість РКП(б), КП(б)У та Подільському губерньському комітету більшовицької партії.

На шляху розвитку національної культури на початку 20-х рр. на Поділлі постали також величезні економічні та соціально-політичні труднощі. Подільська губернія вступила в 20-ті роки в умови жорсткої економічної кризи. До цього спричинили події останніх років: чотирирічна світова та громадянська війни, безперервні військові ревізії, а головне - продовження радянською владою політики "воєнного комунізму". На території Поділля, як і протягом тривалого часу була ареною запеклих боїв, були паралізовані найважливіші галузі: промисловості. Наприклад, головна галузь промисловості губернії - цукрова - в 1921р виробила лише 735 тис. пудів цукру, або 4,45 % довоєнного рівня. Із значними перебоями працював транспорт, не вистачало палива. Глибоку кризу переживало і сільське господарство. Багато селянських господарств залишилось без робочої худоби, майже третина - без плугів, борін та іншого сільськогосподарського реманенту. Різно скоротилася посівна площа всіх культур, зокрема цукрових буряків і картоплі. На 40 відсотків зменшилося поголів'я великої рогатої худоби, свиней, овець, кіз і птиці.⁴

Все це різко позначилося на матеріальному становищі подолян. Міське населення < одержувало продукти харчування з великими перебоями і в незначній кількості, а весною 1921 р. його постачання зовсім припинилося. В містах і селах лютували тиф, кір та інші хвороби. Цілком зрозуміло, що за таких умов фінансування освітніх і культурних потреб майже зовсім припинилося, що позначилося на скороченні національно-культурних установ.

Важливим чинником, який позначився на політиці місцевих органів влади в галузі національно-культурного будівництва, було й те, що на Поділлі, де промисловість розвита слабо, переважну більшість населення (80-90 %) складали селяни. Останні ж ставилися до радянської влади пасивно, а подекуди вороже і часом піднімалися на збройну боротьбу, яка була викликана соціально-економічною політикою більшовиків та масовим запровадженням комун на селі. У 1921-1922 рр. в багатьох повітах Подільської губернії довго не стихлі повстанський рух. Особливу активність виявляли загони Лиха, Хмари. Заболотногодл Левченка, Гальчевського та інших народних ватажків.⁵

Радянська ж влада, базуючись на вузькокласових засадах, відстоювала інтереси передусім робітничого класу, що в умовах тогочасного аграрного Поділля означало надання культурно-освітніх пріоритетів російській меншості. Це значною мірою посилювало суперечності в культурних потребах міста і села ускладнювало впровадження вираженої національно-культурної політики.

Нігілістичне ставлення місцевих органів влади до потреб національної культури спиралося на підвалини марксистсько-ленінської теорії, згідно з якою остання вважалася пережитком суспільного розвитку, реакційною за своєю суттю. Це формувало відповідні культурну політику. Під прикриттям офіційно проголошеного толерантного ставлення зі національно-культурних потреб місцевого населення фактично допускалася лише національна форма комуністичної пропаганди. I

населення. Особливо швидко почала зростати кількість автокефальних парафій, коли де Вінниці прибув єпископ І.Теодорович. За даними В.А. Нестеренка, на 1 червня 1922 р. Вінницькому повіті, наприклад, налічувалось 25 парафій УАПЦ (21 % від усієї кількості в Україні), Брацлавському - 23 (19 %), Жмеринському - 13 (14 %), Кам'янецькому - 11 (9 %). Однак вже у наступному році більшість керівників автокефального руху, а також найбільших активних парафіян було заарештовано і вислано, внаслідок чого розвиток українського автокефального руху на Поділлі було спочатку загальмовано, а потім зведено нанівець.

Вже з самого початку свого утвердження на Поділлі радянська влада розпочат рішучий наступ на національну пресу. На початку 20-х років була впроваджена систем*] заходів щодо централізації періодичних видань та "боротьби з контрреволюційною агітаціе* та пропагандою друкованим словом". Це дало можливість місцевим органам влади не просто вести облік, а й приступити до контролю над їх змістом та ліквідації небільшовицьких газет та журналів. В результаті був раптово загальмований розвиток української преси. Кількісні україномовних видань значно зменшилося. Пріоритет надався російськомовним часописам. На початок 1925 р. українською мовою видавалися на Поділлі фактично дві газети - "Червоний край" та "Червоний кордон", річний тираж яких становив відповідно 15 та 5 тис примірників. З 586.834 книг, які надійшли у Вінницю в цьому ж році, україномовні, література складала всього близько 28 %.¹³ Паралельно відбувалося вихолощенні національного духу української преси. В міру зменшення загальної кількості друковані*] органів та зростання питомої ваги партійної преси вона наповнювалася новим, радянськ змістом. На початку 20-х рр. радянська влада в центрі і на місцях якщо і допуска українську друковану мову, то лише як засіб комуністичної агітації та пропаганди.

Аналізуючи культурно-освітню роботу місцевих органів влади на Поділлі, ад можна заперечувати окремих позитивних сторін такої діяльності, зокрема прагнення подолати дитячу безпритульність, налагодити навчання дітей шкільного віку, ліквідувати, неписьменність серед дорослого населення, організувати професійну і вищу освіту робітників, вирішити питання освіти національних меншин регіону. Важливу роль в справі відіграла політика "українізації", яка набула на Поділлі великого поширення і проходила досить швидкими темпами. На 1925 р. в регіоні функціонувало 1754 українськ 93 польських, 92 єврейських, 16 російських і 9 змішаних шкіл. Працювало також 1 українська, 14 єврейських, 3 російських, 1 польський, 9 змішаних дитячих будинків." Навчальний процес в школах губернії забезпечували 5415 вчителів, серед яких було 79 українців, 12,8 % євреїв, 4 % росіян, 3,2 % поляків.¹⁵ Активно здійснювалася україніза вищих та професійних навчальних закладів. В зазначений період у складі студентів виї навчальних закладів Поділля було 74,1 % українців, 20,3 % євреїв, 3,5 % росіян, 1,6 поляків. Серед учнів профшкіл українців було 56,1 %, євреїв - 33,7 %, росіян - 5,5 %, поляк - 4,2 %.¹⁶

В умовах, коли нова влада ще не могла так швидко повністю пануват національно-культурним процесом, починає поступово відроджуватися національне твор^ життя. Пристосовуючись до нової дійсності, подільські митці мусили перейти на радянськ позиції. І хоча їх творчість наповнювалася революційним пафосом, вона несла в передусім здобутки національної культури. Прикладом служить тогочасна творчіс подільських письменників, поетів і літературних критиків О.Л.Кундзіча, М.П.Трублаї:- К.О.Андрійчука, М.П.Годованця, Ю.І.Назаренка, композитора М.Леонтовича та іш Значний вплив на розвиток літературного життя краю мали відвідування його провідні українськими письменниками П.Г.Тичиною, М.Т.Рильським, В.М.Сосюрі.К.Микитенком, О.Вишнею, М.К.Зеровим та іншими.

Окремо варто виділити творчість "українського Гомера" - Явдохи Микитівни Зуї (справжнє прізвище Сивак). Неписьменна, але винятково обдарована, наділена рідкіснє пам'яттю і тонким естетичним чуттям, вона успадкувала вражаючі за обсягом і художні цінністю скарби народної поезії і передала наступним поколінням. Реалізувати цю естафе допоміг фольклорист, етнограф, музикознавець, вчитель із села Зятківці Гайсинське:

тайону, де проживала Явдоха Зуїха, Гнат Петрович Танцюра. Це він здійснив справжній газовий подвиг, записавши слова та музику більше тисячі її пісень, сотні казок, прислів'їв та приказок, які пізніше були видані друком.

Незважаючи на жорстокий ідеологічний пресинг, на початку 20-х рр. подальшого розвитку одержали театральне, музичне та образотворче мистецтво. Великою популярністю серед жителів краю користувалися виступи театру імені Івана Франка, який виник у Вінниці наприкінці 1920-х років у результаті об'єднання "Нового Львівського театру" (керівник Амвросій Бучма) та київського "Молодого театру" під керівництвом Гната Юри. За три роки перебування у Вінниці Молодий театр дав більше 600 спектаклів. З 1921 р. у Вінниці працювало ще два театри - оперний та драматичний. На сцені першого співала вже тоді популярна актриса Марія Іванівна Литвиненко - Вольгемут. У квітні 1922 р. у Вінниці починає свою діяльність капела опери імені Миколи Леонтовича. Своїми багаточисельними концертами капела знайомила слухачів з українською та російською класичною музикою, кращими творами західноєвропейських композиторів. На Поділлі працювали талановиті художники й архітектори. З художників юнітний слід залишив професор М.Жук, відомий пейзажними малюнками Вінниці та її околиць. У цей час нових рис набуло народне декоративне мистецтво, килимарство, оздоблення та стінний розпис.¹

І все ж наведені вище позитивні факти були швидше винятком, ніж системою. Деяке зупинення національно-культурного життя на початку 20-х рр. XX ст. було тимчасовим явищем, наступом більшовиків від своїх правил. Коли в умовах розгортання нової економічної політики розпочалось стихійне національно-культурне відродження, нова влада вдалась до заходів по опануванню цими процесами. Створюючи систему жорсткого ідеологічного контролю над культурним життям, вона сформувала загальні принципи національно-культурної політики, що обумовили його поступ на наступні десятиліття.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20-30-і роки. - К., 1991; Касьянов Г.В. Даниленко В.М. Сталінізм і українська інтелігенція (20-30-і роки). - К., 1991; Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 1920-х - 30-х років: соціальний аспект та історична доля. - К., 1992; Кульчицький С.В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1920). - К., 1996; Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921-1939) // Україна крізь віки. В 15 т. - К., ТЛІ, 1999; Автушенко І.Б. Тоталітаризація культурної сфери радянського життя в УСРР (20-30-ті XX ст.). - Дис. ... канд. іст. наук. - К., 2001; Бондарчук П.М. Національно-культурна політика більшовиків в Україні на початку 1920-х років. - К., 1998; Виткалов В.Г. Українська культура: сторінки історії XX ст. - Рівне, 1997; Єфименко Г.Г. Національно-культурна політика ВКП(б) щодо української України. - К., 2001; Кручек О.А. Культура в УСРР в 1920-1923 рр. як об'єкт державної політики. - Дис. ... канд. іст. наук. - К., 1997; Новохатько Л.М. Соціально-економічні і культурні процеси в Україні у контексті національної політики радянської держави (20-ті - середина 30-х рр. XX ст.). - Дис. ... канд. іст. наук. - К., 1999; Рабенчук О.П. Робсельінспекція УСРР як інструмент політики партії більшовиків у сфері культури (1920-1934 рр.). - Дис. ... канд. іст. наук. - К., 2004; Пашенко В.О. Держава і православ'я в Україні 20-30-і рр. XX ст. - К., 1993; Попович М.В. Нарис історії культури України. - К., 1998; 2. Г.-ободянюк П.М. Культура Хмельниччини. - Хмельницький, 1995; Нестеренко В.А. Українізація на Поділлі ? 20-30-х роках XX ст.: Основні напрями, наслідки, недоліки та особливості. - Кам'янець-Подільський, 2003; 3. Культура Поділля: історія і сучасність. - Хмельницький, 1993; 4. Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки (березень 1919 р.) // Хрестоматія з історії держави і права України. В 2-х томах. Том 2. - К., 1997. - С.140-145; 5. Нариси історії Поділля. - Хмельницький, 1990. - С.220; 6. Нестеренко В.А. Українізація на Поділлі у 20-30-х роках XX сторіччя. - С.7; 7. ДАВО. - Ф.1. - Оп.1. - Спр. 285. - Арк. Ю-16; 8. Там само. - Арк.29; 9. Там само. - Арк. 18; 10. Нестеренко В.А. Українізація на Поділлі у 20-30-х роках XX сторіччя.-С. 17; 11. "Просвіта": історія та сучасність (1868 - 1998). - К., 1998.-С.231; 12. ДАВО. - Ф.256. - Зт.1. - Спр. 195. - Арк. 1; 13. Нестеренко В.А. Українізація на Поділлі у 20-30-х роках XX сторіччя. - С.17; 14. ДАВО. -Ф.1. - Оп. 1. - Спр. 285. - Арк. 31; 15. Там само. - Арк. 28; 16. Там само. - Арк. 29; 17. З над Божої ріки. Літературний словник Вінниччини. - Вінниця, 1998. - С. 119; 18. Ніковецький С.Я., Воловик В.П. Деякі аспекти культурного розвитку Подільської губернії 20-х років XX ст. - Матеріали X Подільської історико-краєзнавчої конференції. - Кам'янець-Подільський, 2000. - С.414.